

УСПАМІНЫ

АЛЯКСЕЙ ПЯТКЕВІЧ

Гродна, студэнцкая аўдыторыя, калегі і інш.

Частка I

З даўніх часоў далёкі і незнаёмы горад Гродна быў для мяне хоць і таямнічым, але чымсьці блізкім. Можна таму, што стаяў на Нёмане, як і маё мястэчка Новы Свержань. У школе, вывучаючы біяграфію дзівоснага Максіма Багдановіча, давалося зачапіцца за Гродна, і з той пары гэты загадкавы заходні горад стаў ужо крышку сваім. Але ніколі не думаў, што лёс звяжа з ім назаўсёды. Сталася гэта крыху нечакана.

У 1957 годзе я заканчваў аспірантуру ў БДУ, і Дзяржаўная камісія па размеркаванні выпускнікоў прапанавала мне месца ў Інстытуце літаратуры Акадэміі навук. Я ж, доўга не думаючы, адмовіўся, чым здзівіў салідных людзей, што сядзелі насупраць. Яны зрабілі вялікія вочы і моўчкі глядзелі на мяне. У гэтым позірку чыталася: «Якога, хлопча, ражна табе трэба? Гэта ж сталіца і надзейная навуковая кар’ера». Мне ж чамусьці хацелася чытаць лекцыі студэнтам, і я папрасіўся ў які-небудзь педінстытут. Але такіх вакансій не было. Узнікла прыкрая паўза. І тут я ўспомніў: выпускнік аспірантуры Мінскага педінстытута Васіль Жураўлёў ужо прайшоў размеркаванне і быў накіраваны ў Гродзенскі педінстытут, чаму не надта цешыўся. Вось каб з ім памянцца. Камісія ўхвальна загула, а адзін з яе складу — намеснік міністра асветы — рэзюмаваў: «Прыходзьце заўтра абодва да мяне». Назаўтра мы памянцалі накіраванні і выйшлі з будынка Міністэрства, адчуваючы сябе, як на сёмым небе. Неўзабаве сустрэлі на вуліцы аднакурсніка па аспірантуры Сашку Шарупіча. Нашмат старэйшы за нас, удзельнік вайны, былы чарнаморскі матрос, ён быў заўсёды жыццярэдасным, гаваркім, лёгкім на пад’ём, гатовым далучыцца да ўсякай добрай кампаніі. Мы ўтраіх зайшлі ў парк Горкага ў нейкую выпадковую кафэшку і добра такі адзначылі наша шчаслівае з Васілём размеркаванне. Так я стаў гродзенцам.

Прыехаў у педінстытут афармляцца ў канцы жніўня. Сакратарка рэктара сказала, што ён будзе толькі заўтра. Значыць, трэба заначаваць. Пакуль прайшоўся па горадзе. І мне тут усё спадабалася — чысценькія нешматлюдныя вуліцы, засаджаныя каштанамі, густыя цяністыя парк з вялікімі купамі бэзу і чаромхі, старажытныя будынкі гістарычнага цэнтру, велічныя касцёлы, замкі. Усё стварала ўражанне спакойнага, нейкага па-хатняму ўтульнага ладу жыцця. Пад вечар зайшоў у гасцініцу «Беласток», і тут высветлілася, што няма ў мяне пашпарта. Забыўся ўзяць. Ёсць толькі камандзі-

ровачнае пасведчанне. Але гэты дакумент рэгістратарка рашуча адхіліла, і ніякія мае довады не дапамаглі. Што ж рабіць? Вырашыў ісці ў міліцыю. Балазе, яна знаходзілася непадалёк, на вул. Карбышава. У кабінёце дзяжурнага сядзелі дваіх — старэйшы гадамі і хлапчук, як я. Яны ўважліва мяне выслухалі, паглядзелі пасведчанне, пра нешта яшчэ папыталіся. І старэйшы бацькоўскім тонам, як мне падалося, завяршыў: «Ну што ж, падтрымаем вас, будучага гродзенца». І стаў дыктаваць маладзейшаму тэкст звароту да адміністрацыі, у якім дазвалялася мяне пасяліць. Атрымаў у «Беластоку» нават асобны нумар. Прылёг адпачыць, дастаўшы з сумкі кніжку В. Булгакава «Л. Н. Толстой в последний год его жизни», якую нядаўна купіў у Мінску. Перад тым, як чытаць, зноў падумаў пра гродзенскую ўтульнасць жыцця. Чытаў кніжку доўга.

Рэктар Дзмітры Спірыдонавіч Маркоўскі прыняў мяне прыхільна. Распытаў пра сям'ю, пра мае навуковыя здабыткі. Загад аб залічэнні мяне ў штат падпісаў не той датай, калі я прыйшоў афармляцца, а на некалькі дзён ранейшай, падтрымаўшы мяне такім чынам матэрыяльна. І гэта нельга было не ацаніць. Як кіраўнік калектыву ён ставіўся да ўсіх роўна. Ніколі не павышаў голасу. Мог стрымана пахваліць. Працаваў ён рэктарам амаль 20 гадоў, і за гэты час у маёй працоўнай кніжцы з'явілася мноства падзяк. Галоўным чынам — за навуковую работу з студэнтамі. Яшчэ — самаойны шрых. Калі была надрукавана аповесць В. Быкава «Мёртвым не баліць», я змясціў у «Гродненской правде» рэцэнзію, дзе даў аповесці высокую ацэнку. Неўзабаве «Правда» на сваіх старонках учыніла гэтаму твору ідэалагічны разнос. Письменніка пачалі арганізавана шальмаваць у друку і на сходах. Тады ж прыйшоў у наш інстытут з прапагандыскай лекцыяй для выкладчыкаў і студэнтаў першы сакратар абкама партыі (здаецца, Міцкевіч). Зайшоўшы папярэдне да рэктара, ён паведаміў, што будзе рэзка крытыкаваць выкладчыка Пяткевіча за непрадуманое выступленне ў абласной газеце. І тут Д. С. Маркоўскі рашуча заступіўся за мяне і пераканаў высокага партыйнага чыноўніка, што нельга падрываць педагагічны аўтарытэт маладога выкладчыка, праявіўшы тут, трэба сказаць, сапраўдную мужнасць. Ён лічыў мяне добрым спецыялістам, на якога заўсёды можна абаперціся. Адночы прыбыла ў Гродна прадстаўнічая дэлегацыя з Арменіі, якую складала навуковая і творчая інтэлігенцыя. Д. Маркоўскаму даручылі падабраць выкладчыка, які мог бы сказаць уступнае слова на гарадской урачыстасці. Рэктар выбраў мяне. Зусім не было часу, каб падрыхтавацца. Але ўсё прайшло вельмі добра. Вечарам я быў з імі на фуршэце. А на заўтра адкрываў сустрэчу і вёў яе ўжо ў нашым інстытуце. Госці былі вельмі задаволены. І нават беларуская мова, як казалі, была ім зразумелая. Пазней вазіў я з інстытуцкім партаргам у Мінск вялікую групу польскіх педагогаў. Яшчэ нямала чаго даводзілася рабіць па даручэнні рэктара. Што да заняткаў, то я ўсё больш упэўнена трымаўся ў аўдыторыі і адчуваў — у мяне атрымліваецца. Неяк была ў інстытуце дама з Міністэрства асветы. Між спраў папрасіла ў рэктараце даць ёй магчымасць паслухаць добрую лекцыю. Прарэктар С. А. Габрусевіч прывёў да мяне. Я чытаў тады беларускую літаратуру савецкага часу. Матэрыял быў няўдзячны — заканчваў З. Бядулю і пачынаў К. Чорнага. Але, калі празвінеў званок і мы выйшлі за дзверы, стала яна так мяне хваліць, аж было няёмка. Што ж, што было, тое было.

Але першыя крокі ў інстытуце даваліся цяжка. Бянтэжыла, што некаторыя студэнты старэйшыя за мяне. Матэрыял я, хоць і знаў, але не ўмеў выкласці яго сістэмна.

Даводзілася пісаць канспект, часам — аж 10 старонак на адну лекцыю. Студэнты не надта слухалі. Я нерваваўся. На кафедры мне, маладому, падсоўвалі рабіць тое, чаго не хацелі іншыя — выкладаць на вячэрнім аддзяленні, чытаць старажытную літаратуру, фальклор, кіраваць педагагічнай практыкай. Я адразу ж «стукнуўся» аб беларускі фальклор. Праблема крылася ў тым, што не было тады па гэтым прадмеце ніякай дапаможнай літаратуры. На пачатку мяне нават ахапіў адчай. Тое, што чытаў нам у БДУ М. Я. Грынблат, прызабылася. Канспект жа першакурсніка быў нікудышным. Што рабіць? Але выйсце знайшлося. Я папрасіўся на некалькі дзён у камандзіроўку ў Мінск і засеў у Ленінцы. Як жа было прыемна апынуцца зноў у Мінску, дзе прабеглі твае восем студэнцкіх і аспіранцкіх гадоў. Тут усё засталося сваім і ўсё табе спрыяла. Нават пра начлег не трэба было думаць. У сваім інтэрнаце на Свядлова вахцёрка сустракала цябе мілай усмешкай: маўляў, нешта доўга цябе не было відаць. У аспіранцкіх пакоях, дзе цябе таксама добра зналі, заўсёды знаходзілася вольнае месца: які гэта аспірант не з'ездзіць на доўга дадому? І цябе заўсёды гатовы пачаставаць на вячэру нязменнай доктарскай каўбасой і гарбатай, а часам і яшчэ нечым у дадатак.

У беларускім аддзеле Ленінкі я адразу пачаў штудзіраваць Я. Карскага, фальклорны том яго «Беларусаў». З кім задавальненнем занатоўваўся грунтоўны аналіз замоваў, абрадавай творчасці, казак і інш. Дадому я вёз салідны багаж — аснову курса беларускага фальклору, які пайшоў у мяне як найлепш. І гэтым спачатку курсам здолеў захапіць студэнтаў. Усё больш я адмаўляўся ад канспектаў і ўрэшце стаў прыходзіць у аўдыторыю без усякіх запісаў. Хутка зразумеў, што такі спосаб выкладання найлепшы для студэнтаў і выклікае іх давер. Навучыўся выдзяляць галоўнае, адрозніваць творчыя індывідуальнасці пісьменнікаў, канцэнтравацца на стылі. Апошняе перадавалася ад Алеся Адамовіча, яго кніг і артыкулаў, гутарак з ім падчас прыездаў у Акадэмію навук, дзе працаваў і мой навуковы кіраўнік Юльян Сяргеевіч Пшыркоў, што вучыў мяне яшчэ студэнтам.

Жылося тады з задавальненнем. Мусіць таму, што быў маладым, і паміж намі, выкладчыкамі, трымаліся нейкія асабліва цёплыя, амаль хатнія стасункі. Тым больш, што нас было не шмат. Ездзілі цеплаходам за горад на маёўкі, ладзілі разам у інстытуце розныя застоллі. Помніцца 60-годдзе ў рэстаране «Беласток» мовазнаўца-дацэнта Тацяны Піліпаўны Сцяшковіч. Сабраліся не толькі філолагі, а і гісторыкі, матэматыкі. Я гаварыў тост у стылі народнай замовы. За сталом была сардэчная атмасфера.

Да пачатку 1960-х гадоў інстытут размяшчаўся ў будынку былой жаночай гімназіі і складаўся з двух факультэтаў: гістарычна-філалагічнага і фізічна-матэматычнага. Заходзілі ў корпус праз галоўны ўваход, што з вуліцы, адчыніўшы нізенькую металічную калітку. За дзвярыма корпуса — гардэроб, мінуўшы які, траплялі ў калідор. Злева ў канцы калідора быў буфет, дзе прадавалі і віно. Справа па калідоры — бібліятэка, што месцілася ў памяшканнях ад вуліцы. Прайшоўшы каля бібліятэкі, траплялі на лесвіцу, якая вяла на 2 паверх. Злева ад лесвіцы быў яшчэ калідорчык-закутак, у якім знаходзіліся: справа дэканат і бухгалтэрыя, злева — прыёмная. У прыёмнай стаяў стол сакратаркі Тоні, маладой, чарнявай, з тоўстай касой за плячыма. Яе, Тоню, усе ведалі, бо яна спраўлялася з усякімі адміністрацыйнымі пытаннямі, што маглі ўзнікнуць у выкладчыкаў. З прыёмнай адны дзверы вялі да рэктара, другія — да прарэ-

ктара. У маленькім кабінёце рэктара стаяў стол, два крэслы і шафа. Іншай мэблі не было. Янка Брыль, які ўпершыню трапіў на сустрэчу з нашымі студэнтамі, сказаў: «Цесенька жывеце, але ўтульна». Мы тады пазнаёміліся, і ён стаў зваць мяне Зямляча.

На другім паверсе размяшчаліся ўжо навучальныя памяшканні. Самае маленькае мела на дзвярах таблічку з надпісам: «Прафесарская». Прафесараў у нас тады яшчэ не было, а дацэнтаў можна было пералічыць па пальцах. Але такая таблічка, пэўна, надавала саліднасці нашаму выкладчыцкаму калектыву. Тут у перапынках паміж лекцыямі заўсёды стаяла нягучная гамана. Кожны рады быў сустрэцца з калегамі ды падзяліцца нейкімі нечаканымі назіраннямі.

На калідоры другога паверха ладзіліся, як правіла, выпускныя вечары. Ставілі ўпрытык адзін да аднаго сталы, якія застаўляліся, чым Бог паслаў. У суседняй аўдыторыі танцавалі. Калі ж танцы становіліся самай важнай часткай вечара, а за сталамі мала хто заставаўся, ціха паяўляўся Барыс. Яго ведалі. Высокі, прысутулены, трохі нелюдзімы, ён жыў з маці-прыбіральшчыцай у двары інстытута, у нейкім мала прыстасаваным памяшканні. Барыс вылічваў той момант, калі яго ўжо не заўважаць, а заўважаць, то махнуць рукою. Ён садзіўся ў канцы за тарцовы стол і няспешна сам сабе наліваў. Пакуль мог. Затым спаўзаў з крэсла на падлогу і засынаў. Тады хлопцы бралі яго за рукі і ногі ды валаклі па лесвіцы ўніз і праз бакавы выхад — да яго хаціны. Прыгода гэтая была і смешнай і сумнай. Але мела паўторы.

На 3 паверсе корпуса самая вялікая аўдыторыя выкарыстоўвалася як зала для канцэртаў, сходаў, урачыстасцяў. З правага боку ад уваходу быў зроблены пры сцяне нізенькі подыум, які абазначаў сцэну. Хто тут толькі ні выступаў. З гэтай сцэны чыталі свае вершы студэнткі-паэткі Аўгіння Сідаровіч (Кавалюк) і Данута Бічэль (Загне-тава). Тут выступалі Кандрат Крапіва, Міхась Лынькоў, Пятрусь Броўка, Іван Шамякін. Студэнты ставілі тут свае спектаклі. Пспехам карысталася пастаноўка «Паўлінкі». Падрыхтавалі яе з нагоды прысваення Гродзенскаму педінстытуту імя Янкі Купалы. Сталася гэта ў 1957 годзе. Чакалі прыезду Купаліхі. Прыехала Уладзіслава Францаўна ў 1958 годзе. З ёю былі Сяргей Грахоўскі і Васіль Жураўлёў, той самы, з якім мы памяняліся месцамі працы. Госці паглядзелі спектакль, у якім, дарэчы, галоўныя ролі ігралі студэнты Іван Крэнь (пазней прафесар-гісторык Гродзенскага ўніверсітэта) і Алена Лябецкая (пазней настаўніца ў Слоніме). Удава Я. Купалы выступіла. Пахваліла спектакль. Сцісла распавяла пра паэта, пра некаторыя моманты яго жыцця. На студэнцкае пытанне: «Як пачалося ваша каханне?» аднекнулася: маўляў, «старая я ўжо баба». На вечар запрасіла ў рэстаран «Гродна» групу выкладчыкаў, у тым ліку і мяне. Хораша пасядзелі ў баковачцы галоўнай залы. Уладзіслава Францаўна была гаваркой, вясёлай. Праспявала некалькі беларускіх песень, якія любіў Янка Купала. Між іншым, рэстаран «Гродна» быў у тыя часы вельмі цікавым, бо меў інструментальнае трыа (скрыпка, акардэон ці раяль, кларнет), якое іграла вечарамі. Музыканты ўсе старыя, мясцовыя, даваеннай яшчэ школы. Ігралі розныя рэчы, але найбольш любілі рэпертуар Эдзі Рознера. Мне вельмі падабаўся іх «Вішнёвы сад» у стылі джаз. Выконвалі яны і танцавальныя мелодыі. Але людзі ў рэстаране мала танцавалі. Сюды прыходзілі слухаць музыку. Трыа распадалася паволі. Спачатку адзін сышоў, і яго

замяніў малады. Затым — другі. Калі сышоў трэці, ансамбль скончыў сваё жыццё. Яго так любілі гродзенцы.

Мая ж выкладчыцкая праца пачыналася на кафедры літаратуры. Беларускую літаратуру тут вялі, акрамя мяне, Л. І. Храмава, М. В. Пасяўцова і С. У. Кліманскі (прышоў на кафедру ў 1965 годзе). Любоў Іванаўна Храмава была загадчыцай кафедры і адзіным тут кандыдатам навук. Строгая, у акуларах, у цёмным касцюме, яна размаўляла правільнымі літаратурнымі фразамі, любіла дысцыпліну і парадак. І не дзіўна: была ўдзельніцай вайны. Зрэшты, была гэта жанчына з чулай і добрай душой. Не дабрала яна, праўда, у той пасляваенны час, калі панавала сацыялагічнае літаратурнае разнаўства, добрых тэарэтычных ведаў. Марыя Васільеўна Пасяўцова, старанная і акуратная, спраўна выконвала свае абавязкі. Дысэртацыі не абараніла і, як відаць было, не збіралася гэта рабіць. Сяргей Уладзіміравіч Кліманскі меў добры настаўніцкі вопыт і адразу ж пачаў чытаць методыку выкладання літаратуры ды кіраваць педпрактыкай.

Павучыцца прафесіі я змог на кафедры ў В. П. Казлова і К. В. Асокінай, старэйшых і ўжо вопытных выкладчыкаў, якія чыталі рускую літаратуру. Васіль Паўлавіч Казлоў, выпускнік БДУ, умеў аналітычна і глыбока разглядаць літаратурныя з’явы. Меў пачуццё гумару, арганічную абаяльнасць, задаткі лідара і ўвесь час займаў нейкія пасады. Кацярына Васільеўна Асокіна скончыла аспірантуру Ленінградскага ўніверсітэта, дысэртацыі не напісала, але добра адчувала мастацкае слова, паэтычны вобраз і яе любілі студэнты. Мы з ёю своеасабліва сябравалі. На інстытуцкіх педсаветах, якія сваім сумбурным зместам нагадвалі школьныя педсаветы, мы з ёй садзіліся «на камчатцы» і пачыналі інтэлектуальную гульню-спаборніцтва. Трэба было напісаць прозвішчы вядомых людзей у галіне мастацтва, якія пачынаюцца на нейкую пэўную літару. Перамагаў той, хто напіша болей. Часцей перамагала яна. Тут быў азарт, пошук, мабілізацыя сваёй эрудыцыі. Многія калегі ведалі пра наш занятак падчас Саветаў і ставіліся да гэтага хоць і паблажліва, ды з павагаю. «Паспрабуйце, згадайце столькі выдатных асоб», — казалі мы нейкаму скептыку. Зрэшты, мы гулялі гэтак і на іншых неабавязковых ці нецікавых сходах, перабраўшы, па сутнасці, усе літары алфавіту.

Каларытнай на кафедры была фігура Мікалая Аляксандравіча Нікіціна, які чытаў старажытную рускую літаратуру. Высокі, худы, заўсёды пад гальштукам і ў капелюшы, немалады ўжо, ён меў маладую і гаспадарлівую жонку, якая аберагала яго ад усякіх побытавых клопатаў. Нават на дачу ён ездзіў пад гальштукам. Там займаў месца ў цяньку і разгортваў газету ці кнігу. Праўда, ён не быў «сухаром». Цаніў кампанію, чарку, шахматы.

Замежную літаратуру чытаў немалады Мікалай Рыгоравіч Працэнка. Высокі, дзябёлы, з хіпавай бародкай, жуір, хлус, панавата-ленаваты, ён быў упэўнены, што сваю радаслоўную вядзе ад пецяўбургскай арыстакратыі. З’явіўся Працэнка ў нас аднекуль здалёк і рэкамендаваў сябе кандыдатам філалагічных навук. Стаў атрымліваць адпаведную зарплату. Але неўзабаве высветлілася, што на гэта няма ніякіх падстаў. Ды неяк яму гэта ўсё сышло. Чытаў лекцыі даволі эфектна — пераказваў сюжэты твораў, акцэнтуючы ўвагу на іх фрывольных момантах. Мы, калегі, падазравалі, што многіх твораў, якія разглядаліся на занятках, ён не чытаў. Але гэта акалічнасць

яго не бянтэжыла. На яго кватэры збіралася сякая-такая мясцовая багема. Дзяцей не меў і, страціўшы па хваробе нагу, дажываў век у доме інвалідаў, дзе выдаваў сябе за прафесара.

Сяброўскія адносіны ў мяне склаліся з Мікалаем Аляксандравічам Мельнікавым, кандыдатам педагагічных навук, які на кафедры займаўся педагагічнай практыкай студэнтаў. Мне ён імпанаваў сур'ёзнасцю стаўлення да жыцця, сталасцю думкі, здольнасцю крытычна ацэньваць многае ў тагачасным грамадстве. У дзяцінстве ён перажыў раскулачванне сям'і, пасяленне ў спецлагеры на Поўначы. У вайну быў у партызанах, затым ваяваў на фронце. Па службовых справах ён часта ездзіў у сельскія школы і браў мяне з сабою. Я хадзіў на любыя ўрокі і так вучыўся настаўніцкай прафесіі. Бо ў інстытуце трэба было кіраваць педпрактыкай студэнтаў. А я ж нічога спачатку ў гэтым не кеіў. І тыя наведванні ўрокаў, што заканчваліся, як правіла, гутаркай з настаўнікам, вельмі многа мне далі. І педпрактыка ў мяне ўжо даволі лёгка пайшла. Я нават стаў друкаваць рэцэнзіі на нешматлікія тады метадычныя дапаможнікі па беларускай літаратуры.

Мы сябравалі сем'ямі, чаму моцна паспрыяла яго жонка Клаўдзія Мікалаеўна, мілая, абаяльная і гасцінная. Мы разам ездзілі паадпачываць у Друскенікі, разам хадзілі ў тэатр, у лес у грыбы. Адноўчы нават з'ездзілі ў Зэльву да Ларысы Геніюш, дзе пераначавалі, хораша нагаварыўшыся, начаставаўшыся. З Мельнікавымі сустракаліся часта — то з нейкай святочнай нагоды, то проста, каб пагаварыць, адпачыць душой. Мікалай Аляксандравіч, праўда, ціснуў на мяне, каб ставіўся да калег з тымі ацэнкамі, што і ён, і адпаведна адносіўся да іх. Я ж заўсёды стараўся жыць з людзьмі па-людску і паважаў іх права на ўласную пазіцыю. Пры гэтым ад сваёй пазіцыі не адступаўся. Калегі ж, вядома, былі рознымі.

Адным з старэйшых выкладчыкаў быў Гурген Амірханавіч Марціросавіч, удзельнік вайны, кандыдат філасофскіх навук. Ён шмат гадоў кіраваў інстытуцкай партыйнай арганізацыяй. Веў розныя тэарэтычна-прапагандысцкія семінары (вось тут мы з К. Асокінай і гулялі ў літары) і быў свайго роду ідэалагічным вартавым інстытута. Мяне ўсё ўгаворваў уступаць у партыю і шчыра здзіўляўся, чаму не скарыстаюся яго падтрымкаю. Быў флегматычна-марудным у адпаведнасці з сваёй масіўнай камплекцыяй і размаўляў павольна, расцягваючы фразы, але націскі ў маўленні ставіў цвёрдыя, замацоўваючы імі свае строгія довады. Зрэшты, быў ён прыстойным чалавекам і не ўчыніў камусьці зла. Калі прыезджала да нас ужо згаданая армянская дэлегацыя, я пазнаёміў іх на хаду, на калідоры з Марціросавым. Госці вельмі ажывіліся, убачыўшы земляка, абступілі яго і сталі распытваць, як даўно тут жыве і чаму. Марціросавіч адказаў прыблізна так: «Галоўнае — жыць у СССР, а дзе, не мае значэння». Армяне адрэагавалі воклічам «Э...!», у якім была і нязгода, і здзіўленне. На гэтым, здаецца, іх гаворка і завяршылася.

Чвэрць стагоддзя адпрацаваў на кафедры беларускай мовы Антон Антонавіч Корзун. Быў ён дасведчаным мовазнаўцам-практыкам, навукай не займаўся. Па натуре добры і непасрэдны, нават прастадушны. Фігураю малы і тоўсты, ён успрымаўся калегамі з цёплай ўсмешкай. Гэтая добрая ўсмешка нібы гаварыла: «Вось жыве чалавек і нічым асабліва не пераймаецца». На факультэце А. Корзун быў вядомы сваім

застольным «птушыным тостам». На выпускных вечарах не абыходзілася без яго тоста-верша пра птушак («У нашым краі Беларусі ёсць і качкі, буслы, гусі...»). Верш быў доўгі. Слухачы цяропліва чакалі, калі ж скончыцца пералік птушак. І пры чым тут птушкі ў гэтым жанры? Але канцоўка спрацоўвала: «Будзем пець і весяліцца». У слове «пець» дэкламатар мяняў толькі адну літару — «е» на «і». І поспех быў гарантаваны. Тым больш, што гэтая канцоўка добра стасавалася з жыццёвымі прыхільнасцямі самога Антона Антонавіча.

На той жа кафедры працавала ўжо згаданая Тацяна Піліпаўна Сцяшковіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, заслужаная настаўніца Беларусі. У вайну яна страціла сям'ю. Круціла баранку шафёра. Працуючы ў педінстытуце, жыла адзінока. Да людзей ставілася сардэчна і вельмі зычліва. Шмат пісала і выдавала з дзясятка мовазнаўчых кніг. Не ўсе яны, праўда, былі дасканалымі. Але яе «Слоўнік Гродзенскай вобласці» (1983) безумоўна — здабытак беларускага мовазнаўства. Змяшчае салідны збор (672 старонак) рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны.

У 1966 годзе з'явіўся ў нас першы доктар навук — абараніўся гісторык Барыс Маркавіч Фіх. Гэта была падзея. Здаецца, што і сам ён тады захапляўся сабой з такой нагоды. Было з чаго. Працаваў ён прарэктарам і па навучальнай, і па навуковай рабоце. Маленькі ростам, вельмі рухавы, ён літаральна круціўся на рабоце і ўсюды, здаецца, паспяваў. І кожнаму знаходзіў магчымасць на хаду сказаць нешта патрэбнае. Апытмістычны па духу свайго жыцця, усмешлівы, крыху іранічны, ён умеў падбадзёрыць, падтрымаць. На жаль, лёс не быў да яго літасцівы. Адзіная дачка рана памерла: быў у яе з нараджэння сіндром Даўна. І самому не суджана было доўгага веку: нечаканае анкалагічнае захворванне звяло ў іншы свет. Увогуле, смяротныя страты вакол былі тады частымі. Напэўна, так здавалася, бо маладосць не прымае смерці і абвострана на яе рэагуе. Але адна з такіх страт літаральна аглушыла. Працаваў у нас матэматык — дацэнт Міша Русін. Узростам — з майго пакалення. Спакойны, разважлівы, любіў пагаварыць пра жыццё. Прычым аддаваў перавагу ў гаворцы роднаму, беларускаму слову, якое вельмі шанавалі. Неяк мы з ім працавалі разам старшынямі Дзяржаўнай камісіі ў Гомельскім універсітэце. Часта тады сустракаліся. І вельмі прыемна было знаць, што нашы погляды на жыццё вельмі блізкія. Раптам пранеслася вестка — Міша Русін памёр, засіліўся ва ўласнай кватэры. І як? На спінцы хатняга крэсла. Відаць, беднаму вельмі моцна дапакло, калі знайшоў такі спосаб пайсці з жыцця. Вядома, ніхто гэтага не бачыў. Але ж дазналіся, бо такога не схаваеш. І тут усе падумалі пра жонку. Яна была худая, быстрая, нейкая заўсёды злосная з выгляду. Я вітаўся з ёю як звычайна, але ніколі не заўважаў на яе твары ўсмешкі, быццам быў у чымсьці перад ёю вінаватым. Тады мы зайшлі ў іх кватэру невялікай групай, каб развітацца з Мішам. Яна кальнула нас маленькімі вочкамі і шыгнула міма ў суседні пакой. Мы доўга стаялі каля труны і думалі кожны пра сваё, але, напэўна, думкі гэтыя зводзіліся да аднаго: якое ж складанае гэтае цяжкае і прыгожае жыццё.

Успамінаючы калег, не магу абыйсці Валодзю Нядзельку, аднакурсніка па БДУ і па аспірантуры. Ён таксама трапіў на размеркаванні аспірантаў у Гродзенскі педінстытут. І сталася так, што мы ў адзін дзень прыехалі сюды працаваць (жонак пакуль з сабой не бралі). Абодва былі радыя, што жыццё нас так звяло, бо за часы аспіран-

туры вельмі зблізіліся. Пасялілі нас тады на паддашку вялікага дома (вул. Савецкая), што выкарыстоўваўся як студэнцкі інтэрнат. Пакойчык быў маленькі і цёмны. Але ўключалася электралампачка і, галоўнае, пасярод стаяў пячны комін, у якім была дзверка, што выходзіла да нас і моцна выцягвала цыгарэтны дым (мы тады абодва курылі). Валодзя быў спакойным, інтэлігентным, разумным, не надта гаваркім, але з тых, з кім прыемна быць побач і без размоваў. Карэктна, але крытычна ставіўся да тагачаснай сістэмы. Тады нас нечакана выклікалі ў абкам камсамола і прапанавалі працаваць у іх. Абяцалі жыллё і найлепшую партыйную кар’еру, але мы аднадушна адмовіліся. Ідучы назад, пасмейваліся з прапановы: дзівакі, лічаць партыйную работу саліднай прафесіяй. У тыя дні мяне выклікаў прарэктар па гаспадарчай рабоце, падпалкоўнік у адстаўцы І. Мацвееў і павёў паказваць маё жыллё, што з’явіцца неўзабаве. Падышлі да вялізнага нежылога дома (пазней я дазнаўся, што гэта яўрэйская сінагога (на вул. Траецкай). Зайшлі ўнутр, і ўніверсітэцкі гаспадарнік паказаў: вось тут можна адгарадзіць прастору і зрабіць вялікі пакой для жылля. Я быў рады, хаця бянтэжыла гэтая каменная махіна і магчымасці яе ацяплення і каналізацыі. Гаспадарнік пазнаёміў мяне нават з прарабам, які неўзабаве будзе будаваць мне жыллё. Я нават звадзіў яго ў папулярны тады рэстаран «Паплавок», што трымаўся на вадзе ля берага Нёмана паміж Старым і Новым замкамі. Валодзя па-сяброўску парадаваўся маім жыллёвым перспективам. Але, дзякуй Богу, гэты недарэчны праект нейкі разумны чалавек перакрэсліў. Мы з жонкай досыць хутка знайшлі прыватнае жыллё. Уладкаваліся з кватэрай і Нядзелькі. Мы з Валодзем яшчэ паспелі звадзіць жонак у рэстаран «Гродна», каб паслухалі трыя знакамітых музыкантаў. Гэта быў апошні, бадай, шрых нашых сяброўскіх адносінаў. Сустрэкаў я ўжо Валодзю рэдка, звычайна на калідоры навучальнага корпуса. Аднойчы ён таямніча паведаміў, што ўступіў у партыю («Знаеш, дзеля службовай устойлівасці»). Неўзабаве перайшоў ён на кафедру гісторыі КПСС. Я зразумеў, што папрацавала тут жонка Тоня. Яе мы з жонкай зналі з студэнцкіх часоў — вучылася на тым жа філфаку, толькі на курс ніжэй за нас. Калі ў іх у Гродне нарадзіўся сын, мы зайшлі павіншаваць, прынеслі падарунак. Нядоўга пасядзелі воддаль ад стала, пагаманілі. Пазней запрасілі іх да сябе на навагодне-калядную ёлку. Больш узаемных спатканняў, здаецца, не здаралася. Прайшлі гады за гадамі. Уладзімір Антонавіч абараніў кандыдацкую, стаў дацэнтам. І вось — як абухам па галаве — памёр Нядзелька. Тое сталася зімою 2015 года. Я дазнаўся праз знаёмых, калі пахаванне. Прыехаў. Ля пад’езда — ні яловых галінак, ні людзей. Падняўся ў кватэру, абняўся з Тоняй, аддаў ёй жалобныя кветкі. На мой запытальны позірк адказала: «Ён у моргу». Кальнула балючая думка: навошта яго трымаць у моргу. Пасядзелі з Тоняй удваіх, перакідваючыся рэдкімі словамі. Калі прыехала рытуальная машына і труну паставілі каля пад’езда, я здзівіўся, што людзей вакол зусім мала. Калег — чалавек пяць. Няўжо не зналі? Сказалі мы свае сумна-развітальныя словы і — на могілкі ў Аульс. Мінулі царкву. На могілках высветлілася, што на магіле будзе стаяць не крыж (часовы), а тумбачка. Я азірнуўся вакол — як вокам кінуць — свежыя пахаванні. Але тумбачак нідзе не ўбачыў. Лагічна завяршылася без усякіх слоў сціслая цырымонія пахавання. Калі прыехалі назад, машына спынілася каля Валодзевага пад’езда. Усе хутка выйшлі, і Тоня, нічога нікому не сказаўшы, скрылася

за дзвярыма. Мы разгублена патапталіся на месцы, баючыся зірнуць адно аднаму ў вочы. У такія хвіліны не можаш не падумаць пра зігзагі чалавечага лёсу.

Валодзю я некалькі разоў запрашаў на сваю тэлеперадачу «Кнігарня», якую вёў на абласной студыі. Запрашаў розных спецыялістаў, якія сваім удзелам перадачу ўзбагачалі. Яна вялася раз у месяц па 30 хвілін, рыхтавалася па маіх сцэнарыях і трымалася на гродзенскім абласным экране з 1973 па 1989 год (у 1974–1976 гг. я перадачу не вёў). Угаварыла мяне выступаць Вольга Іпатава, якая тут працавала. Спачатку спрабаваў сябе ў невялікіх нататках пра культурнае мінулае Гродзеншчыны. Затым пайшла рэгулярныя перадачы пра новыя кнігі. Іх я выбіраў з беларускай літаратуры, мастацтва, гісторыі. Не абмінаў мясцовых аўтараў. Уключаў кніжкі выбітных рускіх паэтаў, выданні з сусветнай мастацкай спадчыны. Так ці інакш, але на кожную амаль перадачу патрэбен быў чытальнік мастацкіх тэкстаў. Хутка высветлілася, што гэта рэдкае дар, і знайсці добрага чытальніка было цяжка. Я перабраў артыстаў Гродзенскага драмтэатра. І толькі Людміла Дзяменцьева, заслужаная артыстка Беларусі, і малады акцёр Віктар Шалкевіч паспяхова спраўляліся са сваёй задачай. Яшчэ вылучалі некаторыя студэнты філфака. Доўгі час трымаліся ў «Кнігарні» Святлана Куцько і Валянціна Скіба. З 1977 года пачаў паказваць у канцы перадачы даўнія выданні (каб зацікавіць сапраўдных бібліяфілаў). Беларускія, польскія, рускія, яўрэйскія. Пераважна XIX — пачатку XX ст. Перабраў рарытэты з сваіх хатніх запасаў. Браў у знаёмых, сяброў. Так працягвалася пяць гадоў. Думаю, што культурна-асветніцкая перадача «Кнігарня» была карыснай і мела нямала гледачоў.

А колькі даводзілася выступаць з рознымі лекцыямі і дакладамі перад масавай аўдыторыяй. Часцей — па лініі таварыства «Веды». І пазбавіцца ад гэтай ролі было немагчыма. Добра яшчэ, калі перад табой былі настаўнікі, якія цяропліва сядзелі і слухалі, закончыўшы педсавет. А калі гэта гледачы ў тэатральнай зале якога-небудзь гарадскога пасёлка, а ты стаіш на сцэне перад заслонай і гаворыш, пакуль артысты грывіруюцца. Яшчэ горш — у фале кінатэатра перад пачаткам сеанса. Адночы мяне паслалі на прадпрыемства, дзе працавалі глуханымыя. Пра такіх «слухачоў» дазнаўся, толькі прыйшоўшы. Вядома, разгубіўся. Але хутка з'явілася «перакладчыца», якая гаварыла паралельна са мною мовай жэстаў, папярэдне папрасіўшы, каб не ўжываў прозвішчаў і абстрактнай лексікі. Што ж, усё гэта рабілася дзеля «камуністычнага выхавання працоўных». Я ж ставіў зусім іншыя мэты. Таму пазбягаў хлусні і дэмагогіі. Стараўся зацікавіць фактамі і, галоўнае, даваў ім справядлівую ацэнку. Ніколі не баяўся праўды. Нават на курсах партыйных прапагандыстаў, гаворачы пра тагачасную беларускую літаратуру, чытаў такія вершы (напрыклад, «Вялікі атракцыён» А. Вярцінскага ці «Памяці Пабла Няруды» Г. Бураўкіна), што слухачоў ахопліваў жах. Некаторыя, праўда, цішком пыталіся па заканчэнні лекцыі, дзе можна пачытаць такія вершы.

І як на ўсё хапала часу? Яшчэ ж — удзел у пасяджэннях розных грамадскіх саветаў і камісій ад рэспубліканскага і абласнога да гарадскога і інстытуцкага ўзроўняў. Трэба ж было яшчэ і пісаць, друкавацца. Навучыўся сядзець за рабочым сталом да 3–4 гадзін ночы. І ўставаў раніцай бадзёрым і задаволеным, што нешта добрае зрабіў. Я любіў сваю прафесію, любіў сваіх студэнтаў, і яны мне верылі і, здаецца, таксама мяне любілі.

Кватэрных клопатаў у Гродне мы з жонкай Марыяй Міхайлаўнай, па сутнасці, не мелі. Пажыўшы адзін год на прыватнай (на «Новым Свеце» ў вялікім драўляным доме, гаспадары якога ставіліся да нас, нібы да родных), атрымалі ў 1958 годзе ўласнае жыллё. Здаваўся дом (на вул. Э. Ажэшкі), пабудаваны спецыяльна для выкладчыкаў педінстытута, і мы атрымалі вялікую для таго часу аднапакаёвую кватэру. Як былі радыя! Зойдзеш — выйдзеш — усе свае. Нават двор быў сваім. Ля глухой сцяны суседняга дома стаяла доўгая лаўка, на якой у добрае надвор’е заўсёды сядзелі жанчыны. Гэта была іх суверэнная, добра абжытая тэрыторыя. Тым больш, што насупраць недалёка гула дзіцячымі галасамі пляцоўка для гульні. Абсталяваная, праўда, вельмі сціпла, але ж дзеці ды ўнукі тут былі ўсе з нашых двух пад’ездаў. Гуляла тут і наша дачка Марына. У пад’езд падымаліся па бетонных ступенях шырокага ганка, бакавыя сценкі якога завяршаліся ля ўваходных дзвярэй масіўнымі, крышку пакатымі пляцоўкамі, дзе можна было пасядзець, паставіўшы побач шахматную дошку. Гэтая акалічнасць збірала тут большы ці меншы мужчынскі гурт. І кожны, хто праходзіў у пад’езд, не мог тут не спыніцца. Інтэр’ер дваровай прасторы завяршаўся з праціглага ад дома боку, бліжэй да Гараднічанкі некалькімі гарызанталямі пасціранай пасцельнай бялізны, якая сушылася тут на высока нацягнутых вяроўках і надала гэтаму асяродку пэўны сямейна-хатні каларыт. Была і яшчэ адна дэталі — маленькі драўляны, акружаны высокімі кустамі домік, што ляпіўся да шматпавярховіка пры выхадзе на вуліцу. Гаспадар доміка, неяк па-татарску чарнява-чорны, немалады ўжо, часам выходзіў пасядзець на сваёй лавачцы. Ён не кантактаваў з нашымі, але і ён і яго дагледжаная хаціна, ашалеяная і афарбаваная, між іншым, у традыцыйны для беларускіх правінцыйных драўляных домікаў жоўты колер, былі неад’емнай часткай мясцовага камернага краявіду. Даўно ўжо, з 1965 года мы не жывём у гэтым доме на вуліцы Ажэшкі. Але заўсёды, калі праходжу міма, мяне цягне зазірнуць у «свой» двор. Адночы не вытрымаў і зайшоў. Няма жоўтага доміка, няма доўгай жаночай лаўкі. Нічога няма. Стала чамусьці крыўдна. Усё роўна, ідучы міма, атульваю нейкім асаблівым позіркам гэты будынак, найбольш — два акны на другім паверсе. Я яшчэ тут. Добра помню, як мы тут цешыліся дабротамі тагачаснай цывілізацыі, асабліва тэлефонам і ванным пакоем. Я помню сваіх дарагіх суседзяў. Цераз сценку жыў з сям’ёй малады дабрадушны таўсцяк, па спецыяльнасці фізік Косця Клубовіч. Вывучаў воблакі. І калі я або жонка пыталіся, ці будзе сёння дождж, Косця выходзіў на балкон, глядзеў у неба і казаў: «Будзе, але можа і не быць». Цераз лесвічную пляцоўку насупраць была кватэра матэматыка Аляксея Паўлавіча Сільвановіча. Яго жонка Ганна Мартынаўна, простая і спагадлівая жанчына, добрая гаспадыня, нідзе не працавала, гадавала трое дзяцей. Зарплаты мужа ледзь хапала, каб звесці канцы з канцамі, але неяк выкручвалася. Часта забягала да нас, каб нешта пазычыць. Аляксей Паўлавіч, высокі стройны эlegant, любіў пакарасавацца, склікаць гасцей. У такую гасціну не раз траплялі і мы з жонкай. Тут я пазнаёміўся з вельмі цікавым чалавекам — Браніславам Андрэевічам Ржэўскім.

Літаратуразнавец, кандыдат філалагічных навук, былы выкладчык Гродзенскага педінстытута, ён нядаўна вярнуўся са зняволення і настаўнічаў у школе. Мажны, відны сабой, абаяльны, ён умеў трымацца годна, быў добрым суразмоўцам. Жылі яны з жонкай (дзеці былі ўжо студэнтамі) у старым драўляным доме пад высокай

ялінай на ціхай вуліцы з прыгожай назвай — Цагляная. Пры доме быў вялікі агарод, заўсёды старанна дагледжаны гаспадыняй — настаўніцай біялогіі, што мела, між іншым, званне заслужанай настаўніцы БССР. У самым кутку агарода стаяў будан, густа аплецены вінаградом. Тут Браніслаў Андрэевіч і бавіў час ад вясны да восені: любіў прыроду. Тут я яго даволі часта адведваў, чаму гаспадар быў вельмі рады. З былых сяброў-калег рэдка хто сюды заглядваў. Ведалі: дом пад пільным наглядам адпаведных службаў. У гэтым будане мы з ім, бывала, і частаваліся. Але найбольш ён распавядаў пра сваё жыццё. Ваяваў ён у партызанах. А пасля прызвычаіўся трымацца па-баявому. Не ўтойваў сваіх нацыянальна-патрыятычных і грамадзянскіх поглядаў. А пасля асуджэння культу Сталіна публічна называў яго тыранам, клікаў беларусаў да свабоды (у сваіх вершах), пісаў выкрывальныя лісты на адрас кіраўніцтва БССР. У сакавіку 1957 года яго «забралі» ў памяшканні інстытута. Толькі скончыў лекцыю і выйшаў у калідор, як да яго падышлі двое ў цывільным, і дамоў ужо не змог вярнуцца. Суд прызначылі на дзень яго нараджэння. Далі восем гадоў «за антысавецкую дзейнасць». Праўда, праз чатыры гады справу перагледзелі, і ён вярнуўся ў Гродна. Але дарога ў педінстытут і на старонкі друку была перад ім закрыта. Выпісваў усю беларускую літаратурную прэсу. Шмат чытаў. Аднойчы, распавядаў, напісаў і паслаў у «Полымя» рэцэнзію на раман А. Асіпенкі «Непрыкаяны маладзік». Быў канец 1970-х, можа, надрукуюць: прайшлі ж многія гады. Праз нейкі час паехаў у Мінск і зайшоў у рэдакцыю часопіса. Сустрэў яго Алесь Бачыла і вельмі цёпла з ім пагутарыў пра жыццё. Толькі падчас гутаркі рукапіс Ржэўскага, што ляжаў на сталі, далікатна ўсё падсоўваў аўтару. І калі падсунуў да самых рук, гутарка скончылася. Прайшлі гады. Браніслаў Андрэевіч стаў цяжка хварэць, ляжаў у бальніцы. Там і памёр. За памінальным сталом было шмат яго баявых сяброў, якія гаварылі пра яго партызанскія заслугі. Пра галоўную справу яго жыцця ніхто, акрамя мяне, не сказаў. Пазней мне ўдалося надрукаваць пра яго артыкул «Педагог. Вучоны. Вязень ГУЛАГа» («Гродзенская праўда», 28.03.1995). Артыкул прайшоў, бо я быў тады дэпутатам абласнога Савета і падпісаўся гэтым тытулам. Здаецца, гэта адзіная публікацыя пра Браніслава Ржэўскага.

Навучальная праца тады, калі мы пачалі жыць на вул. Ажэшкі, займала вельмі многа часу. Мяне, маладога, нагужалі ўсім, чым толькі можна. А трэба было займацца і навучай. Для мяне — завяршаць дысертцыю. А як, калі? Тым больш, што многае з напісанага мне зараз не падабалася. Трэба было перарабляць. Я вельмі перажываў. І тут на дапамогу прыйшоў В. П. Казлоў, які працаваў тады дэканам. Ён прапанаваў выключыць мяне з раскладу заняткаў аж на тры месяцы, каб я мог сесці і пісаць. Затое пасля папрацую ў студэнцкай аўдыторыі з моцнай перагрузкай. Я з радасцю згадзіўся. Летам мы знайшлі на вёсцы дзяўчынку Кацю (гадоў 15-ці), дамовіліся з яе бацькамі аб аплаце і прывезлі яе ў Гродна, каб даглядала нашу малую дачку Марыну. Я тады буду мець вольны час (жонка ж таксама працавала). І вось на працягу верасня-лістапада 1962 года я кожны дзень ішоў у чытальную залу абласной бібліятэкі. Працавалася вельмі добра. Я прывык за аспіранцкія гады пісаць у прысутнасці іншых, калі вакол цябе за сталамі — схіленыя галовы. У выніку дысертцыя («Псіхалагічны аналіз і праблема характару ў прозе К. Чорнага») была падрыхтавана

цалкам. Абараняўся ў маі 1963 года ў Інстытуце літаратуры Акадэміі навук. Напярэдадні адбыўся прыкры інцыдэнт. Зайшлі мы (я, мой навуковы кіраўнік Ю. С. Пшыркоў і яшчэ хтосьці з Інстытута літаратуры) у акадэмічную друкарню, каб даведацца, як друкуецца мой аўтарэферат. Аказалася, што ніяк не друкуецца. Работнікі аддзела — жанчына і мужчына — сталі нервова апраўдвацца, што яны не паспываюць, бо завалены заказамі, што мая чарга не дайшла. Я быў у адчаі: зрываецца абарона. Мы выйшлі і паволі пакрочылі міма друкарні. Раптам Ю. Пшыркоў спыніўся і павярнуўся да мяне: «Дайце ім грошай». «Як?» — уразіўся я. «Звычайна. Суньце пад нос і ўсё. Іншага выйсця няма». Пасля немалой паўзы я адважыўся пайсці, хоць ногі былі, як ватныя. У знаёмым пакоі рашуча, як мне падалося, падыйшоў да стала і моўчкі паклаў жанчыне ў кішэню яе службовага халата даволі буйную купюру. Жанчына адрэагавала лёгка і проста: «Заўтра будзе гатова». Калі выйшаў, мне стала нядобра. Калаціліся рукі, гарэў ад сораму твар. Я зразумеў, што больш ніколі такога не зраблю, як і браць у кагосьці такога не змагу.

У 1960-я гады стаў часта ездзіць у Гудзевічы да Алеся Белакоза, які пачаў ствараць тады свой знакаміты музей. Таксама — у Зэльву да Ларысы Геніюш, у 1970-я — у Вільнюс да Зоські Верас.

У 1968 годзе заснавана была ў нашым педінстытуце кафедра беларускай літаратуры, і мяне абралі яе загадчыкам. Сталася гэта зусім нечакана. Спускаюся па лесвіцы новага корпусу, насупраць — дацэнт-матэматык Н. Д. Бяспамятных. Усміхаецца: «Прыміце мае віншаванні, вас абралі на Савеце інстытута загадчыкам кафедры». Ніхто мне чамусьці нічога дагэтуль не казаў. Трохі дзіўна. Але раз так, то няхай будзе. Тут трэба аддаць належнае рэктару Д. С. Маркоўскаму. Гэта яго ініцыятыва. Разумеў, што ў Беларусі, хоць і савецкай, павінны быць у педінстытуце кафедры беларускай мовы і беларускай літаратуры (ліквідаваны, між іншым, у 2017 г.). Хаця ствараліся яны з цяжкасцю. На бюро гаркама партыі, дзе павінны былі мяне зацвярджаць, адразу ўзнікла прэрэчанне: я не быў членам партыі. Але прэрэчанне лёгка адхілілі: «Яшчэ малады, паступіць». Толькі ўнікла новае. «Ён жа нацыяналіст», — заявіў хтосьці. Гэта ўжо было горш. Нацыяналістам лічыўся патрыёт любой не рускай нацыі, што было сур'ёзнай ідэалагічнай заганаю. Ды давялося зацвярджаць, бо не было выбару. На кафедры нас было ўсяго трое, акрамя лабаранткі — я, М. В. Пасяўцова і С. У. Кліманскі. З усіх толькі я меў тады ступень кандыдата навук. Патрэбен быў яшчэ хаця бы адзін чалавек, каб кафедра адпавядала стандарту і каб выцягнуць усю навучальную нагрузку. Я зноў і зноў насіўся ў Мінск ды ўгаворваў хлопцаў з Акадэміі навук. Абяцаў маладым кватэру. Хісталіся В. Чамярыцкі, М. Тычына, А. Матрунёнак. Апошні нарэшце згадзіўся, але калі аб'явіў пра гэта дырэктару свайго Інстытута, той адразу ж даў яму кватэру. Так ніхто да нас і не паехаў. Давялося ўзяць на працу таленавітую выпускніцу нашага інстытута, якая настаўнічала, Аліну Люцыянаўну Халянкову. Яна стала на кафедры добрым спецыялістам, абаранілася. Але, на жаль, рана пайшла з жыцця.

У тыя часы добра працавалася. Я ішоў у інстытут заўсёды з задавальненнем, бо адчуваў, што ў мяне ўсё атрымліваецца. Найлепшыя адносіны склаліся з гродзенскімі пісьменнікамі, якія ўспрымалі мяне як калегу. У 1971 годзе я быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў СССР. Тады ў Гродне жылі Васіль Быкаў, Аляксей Карпюк, Данута Бічэль,

Юрка Голуб, Вольга Іпатава. Паміж намі былі самыя прыязныя стасункі. Трэба сказаць, што статус пісьменніка быў тады вельмі высокім. Адноўчы прыехалі да нас гасці. А куды ўладкаваць іх нанач? У гасцініцу? А там няма месцаў. Заходзім у гасцініцу «Нёман» — там таксама няма. Тады я дастаю і паказваю рэгістратарцы пісьменніцкі білет. Адразу знаходзіцца нумар, які трымалі пра запас.

На кафедры я часта арганізуюў літаратурныя вечары, і яны, здаецца, атрымліваліся. У пачатку 1970-х прайшлі вечары Д. Бічэль, Ю. Голуба. Затым падрыхтавалі ўрачыстасць, прысвечаную студэнтам-паэтам свайго інстытута. Я тады кіраваў студэнцкім літаратурным аб'яднаннем, і мае падапечныя падказалі такую ідэю. Вяла на сцэне з мікрафонам энергічная Ліля Бандарэвіч, якая пісала неблагія вершы. Я з мікрафонам — у зале паміж радамі. Студэнты выходзілі на сцэну і чыталі. Я стараўся падключыць да паэтычных маналогаў прысутных у зале. Запрошаныя з Мінска Мікола Аўрамчык і Пятрусь Макаль сядзелі ў зале інкогніта, і іх з'яўленні на сцэне, апавешчаныя Ліляй, былі нечаканымі. Рэктар А. В. Бадакоў, які прысутнічаў, быў вельмі задаволены. У канцы выйшаў на сцэну і падзякаваў мне. Зрабілі калектыўны здымак. Прыгадваю гэта ўсё, бо скоро нада мной грымнуў гром, і зусім з іншага боку.

У той час таемна хадзіў па руках машынапіс украінскага даследчыка І. Дзюбы «Інтернаціоналізм или руссификация», выдадзены за мяжой асобнай кнігай. Аўтар тут паказваў, што русіфікацыя савецкіх рэспублік — гэта агрэсіўная палітыка Крамля, якая нічога агульнага з марксізмам не мае і хітра маскіруецца пад інтэрнацыяналізм (пазней, ва ўмовах незалежнай Украіны І. Дзюба атрымаў званне Героя Украіны). Рукапіс быў у літаратуразнаўца з Акадэміі навук Беларусі Міколы Прашковіча, які даваў гэты тэкст чытаць калегам, што карысталіся яго даверам, у тым ліку і мне. Мы з ім сябравалі. Быў М. Прашковіч моцным беларускі патрыётам і адным з лепшых спецыялістаў у галіне старажытнай беларускай літаратуры. Скончыў аспірантуру ў Ленінградзе, абараніўся. Яго артыкулы не раз выклікалі вострую палеміку ў рэспубліканскім друку. За ім, вядома, пільна сачылі адпаведныя службы, і ён, будучы трохі прастадушным, дзесьці «пракалоўся». У адзін з маіх прыездаў у Мінск ён сказаў мне, што вымушаны быў назваць прозвішчы тых, каму даваў чытаць рэферат І. Дзюбы. Маўляў, нічога страшнага, абыдзецца (яго, відаць, супакоілі). Але не абышлося. Усе, хто быў названы Міколам, сталі выклікацца на допыты ў КДБ, а затым былі звольнены з працы і апынуліся на вуліцы. Усе — кандыдаты навук. Акрамя М. Прашковіча, гэта археолаг Міхась Чарняўскі, тэатразнавец Сцяпан Міско, мовазнавец-беларусіст Алесь Каўрус, навуковы супрацоўнік выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя» Валянцін Рабкевіч. Была вясна 1974 года. Праз нейкі час яны вярнуліся на працу, але ранейшыя пасады страцілі. Што да М. Прашковіча, то ён доўга заставаўся беспрацоўным. Пасля быў карэктарам у часопісе «Родная прырода», яшчэ дзесьці, дзе зарплаты хапала хіба на хлеб і ваду. Усе яго спробы вярнуцца ў Акадэмію навук засталіся безвыніковымі. Ён стаў духоўна чэзнуць і рана памёр. Усё гэта адбылося, між іншым, пры хвалёным сёння П. М. Машэраве.

Мяне, натуральна, таксама выклікалі ў КДБ. Гаворка доўжылася два дні (з перапынкам). Іх найболей цікавіла, каму я даваў чытаць небяпечны машынапіс. Я не назваў нікога. Таксама ім трэба было ўсяляк дыскрэдытаваць М. Прашковіча. Трактавалі яго як «буржуазнага нацыяналіста», значыць — ворага. А твор І. Дзюбы — як пасквіль

на савецкую рэчаіснасць. Мяне не звольнілі з працы. Напэўна, таму, што гэтага не хацеў А. В. Бадакоў. Як рэктар ён трымаўся ў Гродне ўпэўнена і моцна: прыехаў сюды з пасады загадчыка кафедры марксісцкай філасофіі Мінскага педінстытута. З ім не маглі не лічыцца. Бадакоў толькі зняў мяне з пасады загадчыка кафедры — сказаў напісаць заяву, што сыходжу па ўласным жаданні. Застаўся працаваць дацэнтам сваёй кафедры.

Пакаралі нас усіх пяцых і тым, што забаранілі друкавацца. Ад мяне забралі і перадачу «Кнігарня». Было вельмі цяжка, бо ніхто не ведаў, калі гэта скончыцца, і ці скончыцца ўвогуле. Я напісаў пра ўсё Сакрату Яновічу, з якім мы сябравалі. Ён мяне добра падтрымаў — сказаў: «Пішы ў стол і будзь спакойны». І праўда — забарона доўжылася каля трох гадоў.

Загадваць кафедрай беларускай літаратуры пасля майго сыходу стаў Сяргей Уладзіміравіч Кліманскі, кандыдат філалагічных навук. Дагэтуль у нас былі самыя прязныя адносіны. Калі ж я нечакана пакінуў гэту пасаду, у Кліманскага вырвалася: «Ну вось, даскакаўся!» Чаму так выказаўся, не знаю. Магчыма, з зайздрасці, хаця чаму тут зайздросціць? Так ці інакш, але адносіны нашы прыкметна пахаладнелі. Калі я часам спрабаваў нешта параіць па рабоце, ён даволі злосна абрываў: «Хто тут загадчык, ты ці я?» Ды жыццё ўнесла тут свае папраўкі. Крыху раней, здаецца, у 1973 годзе, кафедра была адзначана за поспехі ў навукавай рабоце з студэнтамі дзвюма пучёўкамі на адпачынак (на Поўдзень). Адну я аддаў М. В. Пасяўцовай, другую мы з Кліманскім разыгралі, кінуўшы жэрабя. Выйграў ён. Быў ужо не надта і маладым, але там, на Чорным моры, знайшоў такую ж не надта маладую, але сімпатычную ўкраінку. Неўзабаве яна прыехала ў Гродна, і яны пажаніліся. Вера Арсенцеўна зрабіла ўсё, каб аднавіць нашы з Сяргеем добрыя адносіны. Мы сталі сустракацца сем'ямі. У іх нарадзіўся сын, і зажылі яны, здавалася, зусім шчасліва. Але... Прайшлі гады, і Сяргей пачаў скардзіцца мне, што сын можа вырасці эгаістам, бо жонка не ведае меры ў тым, як яму дагадзіць. І як у ваду глядзеў. Купілі сыну матацыкл, пасля купілі машыну. І пайшло — адбіўся ад дому, звязаўся з кампаніяй. Нарэшце — турма. Затым — другая, трэцяя. І да бацькоў ён ужо не вяртаўся. Вера Арсенцеўна стала часта заглядаць у чарку, а Сяргей цяжка захварэў. Работу давялося пакінуць. Адзінай уцехай засталася дача. Калі я яму тэлефанаваў, ён вельмі радаваўся і казаў, што я яго адзіны сябра. Нечакана памерла жонка. Затым у бальніцы не стала яго. Хавала кафедра.

У 1976 годзе з'явіўся ў Гродне дацэнт-фалькларыст Гомельскага ўніверсітэта, мой сябра Мікалай Архіпавіч Янкоўскі. Прывяло жыццё. Адночы ў тым універсітэце разбіралася на парткаме асабістая справа маладой выкладчыцы французскай мовы. Была яна адзінокая і прывабная. І Мікола заступіўся, абараніў яе. Сталі яны сустракацца, ездзіць на начную рыбалку. У выніку давялося абодвум пакінуць Гомельскі ўніверсітэт. Мікола звярнуўся да мяне па дапамогу. Я пагаварыў з рэктарам А. В. Бадаковым, і яны прыехалі да нас працаваць (давялося аддаць М. Янкоўскаму свой любімы фальклор). Мікола развёўся са сваёй жонкай. А з Раісай яны пажаніліся. Атрымалі кватэру. Сталі часта ў нас бываць. Здавалася, што ўсё ў іх будзе добра. Але гэта на першы погляд. Справа ўся ў тым, што былі яны вельмі рознымі асобамі.

Янкоўскі — класічны народнік, гэтакі мужыцкі дэмакрат, што ў мастацтве прымае толькі традыцыйна-рэалістычнае. Яна ж — рафінаваны інтэлігент ці, прынамсі, вельмі хацела такой быць. Усё б нічога: ён быў добрым, зычлівым, таварыскім, меў адкрытую душу. Калегі яго любілі. Але быў вельмі зацята-ўпартым у сваіх прыхільнасцях, густах, і ў адносінах з маладой жонкай яму яўна не хапала талерантнасці. Гэтыя адносіны ўсё больш псаваліся. Дайшло да таго, што сямейныя канфлікты сталі набываць зусім не цывілізаваныя формы. Бедная Раіса Яўлампіеўна ўрэшце падала на развод. Яны разышліся. Неўзабаве яна знайшла працу ў Ленінградзе і з'ехала туды. Тэлефанавала ці пісала маёй жонцы. Сумавала па Гродне, ёй было цяжка. Цяжка было і М. Янкоўскаму. Ён усё прасіў, каб мая жонка дала адрас Раісы Яўлампіеўны, але тая забараніла гэта рабіць. Ён па-свойму кахаў яе і цяпер. Зрэшты, усе, напэўна, кахаюць па-свойму. І ўсё тут залежыць ад чалавечай індывідуальнасці і выхавання. Паступова Мікола стаў ратавацца ў спіртным. Стаў рабіць гэта часта (знайшліся і адпаведныя партнёры). Пачаў зрываць лекцыі. І ў такім стане раптоўна памёр.

У пачатку 1980-х гадоў прыйшлі на кафедру выпускнікі аспірантуры з Мінска: Н. В. Тарэлкіна, І. В. Жук, П. І. Маляўка. Ігар Васільевіч Жук, таленавіты літаратуразнавец, глыбокай душы чалавек, стаў маім найлепшым сябрам, і я ўдзячны лёсу за тое, што Ігар быў у маім жыцці. Было нешта невытлумачальнае, што моцна зблізіла нас. Ён таксама мяне чамусьці вельмі цаніў. На аўтарэфераце сваёй доктарскай дысертацыі запісаў: «Дарагому Аляксею Міхайлавічу — адчуваючы брак патрэбных слоў, якія змаглі б выказаць усю глыбіню павагі да Вас, захаплення і любавання Вамі. Усім, што ў мяне ёсць станоўчага, я Вам абавязаны найпершым чынам. 10.02.04.» Гэта словы, што вельмі многа значаць. Быў ён душэўна шчодрым і сардэчным чалавекам. Да жонкі Валянціны звяртаўся не інакш, як «Валюшка». Мы з ім, бывала, выбіралі часіны, каб пабыць разам, пагаварыць і падумаць. Два дні ездзілі па мясцінах Якуба Коласа. Во дзе я адчуў глыбіню гэтай асобы. Было і так: мы двойчы цішком пакідалі памінкі (гэта, калі памерлі Аляксей Карпюк і Уладзімір Шурпа), прыходзілі да мяне і ўдвух садзіліся за стол, каб сказаць нешта важнае пра жыццё, што наплывае ў душу ў такую часіну. На вялікі жаль, у яго было слабае сэрца, і ён надта рана пакінуў гэты свет.

Што да літаратуразнаўства, то І. В. Жук зрабіў тут арыгінальныя адкрыцці, якія маюць агульнаславянскае і агульнаеўрапейскае значэнне.

Была яшчэ адна буйная асоба, што стала блізкай мне на гродзенскіх сцежках. Гэта гісторык і асветнік, прафесар Міхась Ткачоў. Мы пазнаёміліся недзе ў сярэдзіне 1970-х і адразу перайшлі на «ты» (у мяне гэта проста выключэнне з жыццёвай практыкі). Сустрэліся чамусьці ў парку Жылібера, і прадставіў мне яго вядомы краязнавец Генадзь Кахановіч, з якім яны прыехалі ў Гродна «на разведку». М. Ткачоў меў намер перабрацца ў Гродна на працу. А калі ўлічыць, што дагэтуль ён служыў у Акадэміі навук БССР, то досыць нечаканым падаўся мне той намер. Але ў гэтым быў увесь Ткачоў — чалавек маштабных планаў, смелых рашэнняў, арыгінальных ідэй. Ён тады сказаў, што Гродна для гісторыка і археолага — Кландайк. Неўзабаве яго ўзялі на працу ў наш універсітэт, на кафедру гісторыі БССР. Ён стаў улюбёнцам студэнтаў. Высокі, мажны, статны, ён і апрацаваў элегантна, і гаварыў перад аўдыторыяй упэўнена, з глыбокім веданнем фактаў і падрабязнасцяў. Не цураўся гумару. На яго

кватэры мяне ўразіла мноства кніг. Мы з жонкай атрымалі новую кватэру летам 1980 года. Запрасілі на ўваходзіны Міхася Ткачова і Аляксея Карпюка з жонкамі, быў яшчэ М. А. Мельнікаў. А. Карпюк распавядаў, як ён пачынаў пісаць. М. Ткачоў гаварыў, што вельмі хочацца яму пісаць гістарычныя апавяданні — проста душа просіць. Ды рукі не даходзяць. Я гарэў жаданнем наладзіць у нашым універсітэце дыспут па рамане У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». Але Ткачоў не раіў: у творы не шмат гістарычных рэалій, і «яны цябе задзяўбуць». Жонка Ткачова Валянціна звярнула ўвагу, што яшчэ не так даўно муж не быў беларускім адраджэнцам. Мяне гэта не здзівіла: час ды абставіны хутка ўплываюць на асобу. На развітанне М. Ткачоў падпісаў нам сваю кнігу «Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі» (1978), пакінуўшы такі тэкст: «Маім дарагім Пяткевічам на добры ўспамін і з самымі добрымі пажаданнямі. Ваш аўтар М. Ткачоў. 11.VIII.80».

У 1986 годзе ён арганізаваў у Гродне культурна-асветніцкі клуб «Паходня». Хацеў стварыць яшчэ некалькі падобных грамадскіх аб'яднанняў. Але і я і, напэўна, іншыя адгаварылі яго: не варта распыльвацца. У «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі», у артыкуле пра «Паходню» М. Таранда, які быў тэхнічным сакратаром клуба, піша, што створаны ён быў па ініцыятыве супрацоўнікаў Гродзенскага навукова-даследчага Інстытута біяхіміі (тут М. Таранда тады працаваў). Але гэта не адпавядае фактам. Ініцыятарам быў менавіта М. Ткачоў. Ён адчуў, што прыйшоў час. Ён і сабраў нас на першае арганізацыйнае пасяджэнне. Сказаў: клуб павінен супрацьдзейнічаць тагачаснай сістэме сродкамі асветы, а яна мае вялікую сілу, калі працуе разумна і сістэмна. Клуб павінен выходзіць беларусаў беларусамі і адкрываць нам нашу спадчыну. Абмеркавалі назву. Прынялі маю прапанову назваць «Паходняй». Я выступіў і на першым, рабочым ужо пасяджэнні з тэмай «Старажытныя рукапісныя кнігі з Гродзеншчыны». Зрабіў першы запіс у кнізе водгукаў, якую завёў як сакратар М. Таранда. Збіраліся тады ў гарадскім Доме культуры. Частаваліся яшчэ на першым пасяджэнні гарбатаю ў маленькіх, скупа дэкараваных кубачках.

Часцей М. Ткачоў запрашаў выступаць на «Паходні» дасведчаных людзей, якім было што сказаць на тэмы нацыянальнай спадчыны. Прыязджалі Мікола Ермаловіч, Валянцін і Анатоль Грыцкевічы, Генадзь Каханоўскі, Уладзімір Конан, Уладзімір Арлоў. Выступаў і сам М. Ткачоў. Часта прасіў мяне, каб выручаў. І я гаварыў пра заходнебеларускіх ксяндзоў-паэтаў, пра пачынальнікаў БНР, пра А. Гаруна, В. Ластоўскага, Я. Драздовіча, Л. Геніюш і інш. Гэта былі не проста лекцыі-маналогі. Падключаліся да гаворкі людзі з залы. Задаваліся пытанні. Узнікалі спрэчкі, бо прысутнічалі людзі вельмі зацікаўленыя, было нямала моладзі.

Праводзіліся розныя грамадскія акцыі ў горадзе. Так, восенню 1988 года, на Дзяды меліся правесці на плошчы Леніна мітынг у гонар загубленых падчас савецкіх рэпрэсій. Гарвыканкам мітынг забараніў. Але, не верачы, што «Паходня» забарону прыме, склікаў (па тэлефоне і праз пасыльных, бо была нядзеля) сотні рабочых розных прадпрыемстваў, якіх сабралі ў двары медвучэльні на Антонава. Гэта непадалёк ад старых правасланых могілкаў, уваход на якія яшчэ і заблакавалі міліцэйскімі матацыкламі. Сабраным паабяцалі лішні выхадны дзень і патлумачылі, што мы хочам прыняць пастанову аб адрыве БССР ад СССР, і «працоўныя» не павінны гэтага дапусціць. Мы ж з кветкамі пайшлі па іншых могілках. І ў заключэнне правялі вельмі люд-

ны мітынг у зале ГДК. Будынак быў ачэплены міліцэйскімі «Нівамі», у якіх сядзелі людзі з рацыямі. Унутры таксама хапала людзей у цывільным. Выступілі тады Міхась Ткачоў, Аляксей Карпюк, Уладзімір Кісель, Іван Лепешаў і я. Такім чынам, адносіны «Паходні» з уладамі былі, мякка кажучы, складанымі. І гэта, у першую чаргу, з-за фігуры М. Ткачова, які неаднаразова выказваў сваю грамадзянскую пазіцыю і ў Мінску, і ў Гродне. Было неяк, што адной ноччу ў Гродне ўзарвалі цэлы гістарычны квартал. Для таго, каб на гэтым месцы ўзвесці гмах аблвыканкама. М. Ткачоў адразу ж напісаў А. Касыгіну. Нейк сустракаю Міхася на вуліцы, а ён: «Зараз пакажу табе адну паперу». Збочылі ў нейкі двор і прыселі на лавачцы на дзіцячай пляцоўцы. Ён дастаў з папкі тую паперу, што прыслалі з кабінета старшыні Урада СССР. Тэкст быў сур'ёзным і шмат абяцаў. Але што ўжо можна было зрабіць? Прыехала з Мінска высокая камісія. Пахадзілі, паглядзелі, паахалі. І ўсё ж, М. Ткачоў здзейсніў учынак. У 1989 годзе яго запрасілі працаваць у выдавецтва «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя»: Масква нарэшце дала дазвол на выданне энцыклапедыі гісторыі Беларусі. М. Ткачоў тэрмінова ад'язджаў. Вечарам сабраў нас (чалавек 15) у музеі Максіма Багдановіча. Мы сядзелі на нейкіх нізкіх лавачках, апусціўшы галовы. Яго ж ўсе любілі. Гаварыў коратка. Яго ад'езд — неабходнасць. Галоўнае — хто ўзначаліць «Паходню». Спытаў, якія на гэты конт ёсць прапановы. Ніхто нікога не змог назваць: вельмі ж адказнай уяўлялася гэтая роля — замяніць Ткачова. І тады ён сказаў, што мае адну-адзіную кандыдатуру і назваў маё прозвішча. Сказаў пра мяне некалькі слоў. І яшчэ дадаў: «Ну, не Жукоўскаму ж кіраваць «Паходняй». І ўсе зарагаталі. Аркадзь Данілавіч Жукоўскі, які сядзеў тут жа, быў інжынерам рачнога порта ў Гродне. Нярэдка ён наведваў «Паходню», сядзеў нерухома, бліскаючы па баках чорнымі вачыма, і, здаецца, ніколі не падаваў голасу. Але, як аказалася пазней, быў вельмі амбітным і нават напісаў некалькі гістарычных раманаў (іншая справа — іх мастацкія якасці). Тады ж ўсе дружна падтрымалі маю кандыдатуру, і пасля кароткіх развітальных слоў мы разышліся.

Я думаў аб тым, што трэба працягваць на «Паходні» нацыянальна-асветніцкую лінію М. Ткачова і запрашаць цікавых людзей. Запанаваў паклікаць неўзабаве з Мінска Арсень Ліса, фалькларыста і выдатнага знаўца культуры Заходняй Беларусі. Між тым падышло чарговае пасяджэнне «Паходні». Я зайшоў у невялікую залу палаца «Юнацтва», дзе мы тады збіраліся, і са здзіўленнем убачыў, што работа ўжо ідзе, а за сталом вядоўцы — чацвёрка: М. Таранда, А. Жукоўскі, Ю. Мацко і яшчэ нехта (не памятаю). Я прайшоў у канец залы і сеў. У галаве мільганула: «Ну, самазванцы, гэта ж трэба так нахабна!» Супакоіўшыся, падумаў: не буду ўчыняць скандалу, няхай кіруюць, калі вельмі хочацца, можа, і атрымаецца. Я сапраўды зусім не рваўся быць на чале «Паходні», тым больш, што быў вельмі занятым. Пачынала віраваць перабудова, а з ёю — сходкі, мітынгі, шэсці, дыспуты. Трэба было шмат дзе выступаць, друкавацца. А яшчэ — заняткі ва ўніверсітэце. І ў канцы пасяджэння ціха сышоў. Кіраваць «Паходняй» стаў А. Жукоўскі. Так вырашыла, відаць, тая чацвёрка за сталом. Але, думаю, уся справа ў празмернай амбітнасці Жукоўскага і схільнасці да інтрыг Таранды. А астатнія сябры «Паходні»? Напэўна, палічылі, што са мной усё ўзгоднена. А, магчыма, проста махнулі рукой, па беларускай звычцы. У сваіх успамінах (урыўкі друкаваліся ў нейкай мясцовай газеце) М. Таранда пазней напіша прыблізна так: мы, маўляў, не хацелі Пяткевіча, бо ён быў лаяльным да ўладаў. Глядзіце, якія ра-

дыкалы! А ў чым жа іх радыкалізм праявіўся? Можа, дзе смела выступілі і нешта смелае казалі? Можа, М. Таранда зрабіў хоць спробу весці заняткі па-беларуску, калі перайшоў з Інстытута біяхіміі ў Аграрны ўніверсітэт?

Пры А. Жукоўскім «Паходня» стала занепадаць. Мала прыходзіла людзей. Было не цікава. Я бываў рэдка. А. Жукоўскі ўсё арганізоўваў падпісы пад нейкімі заявамі і праектамі. Далучаліся да нейкіх археалагічных раскопак.

Аднойчы, прыехаўшы ў Мінск, нечакана сустрэў М. Ткачова ў сталовай на Фабрыцы-кухні. Паабедваўшы, разам выйшлі і прыселі на лаўцы ў бліжэйшым скверыку. Стаў ён распытваць пра Гродна. Аб зменах у «Паходні» ўжо ведаў і выказаўся з болам: «Не чакаў я падножкі ад Таранды, такі, здавалася, быў адкрыты і шчыры». З захапленнем гаварыў пра сваю працу над стварэннем Беларускай гістарычнай энцыклапедыі. Апошні раз пабачыліся вясной 1991 года, калі ён у чарговы раз прыехаў у Гродна наведваць сям'ю і зайшоў да мяне. Напярэдадні мы стварылі ва ўніверсітэце суполку Беларускай сацыял-дэмакратычнай грамады (я стаў партыйным) з 6 чалавек. М. Ткачоў гэтаму ўсцешыўся: ён быў адным з стваральнікаў гэтай партыі і яе першым кіраўніком. Нечаканая яго смерць моцна ўзрушыла гродзенцаў. На пахаванне ездзілі аўтобусам. Над магілай на Маскоўскіх могілках «слова» гаварылі Ніл Гілевіч, Зянон Пазняк, Алег Трусаў, Міхась Чарняўскі, Мікола Статкевіч і я. Тады заўважыў сабе, што побач з яго магілай — пахаванні пісьменнікаў, мастакоў, артыстаў і... савецкай наменклатуры.

На кафедры беларускай літаратуры жыццё цякло ў асноўным па савецкай схеме. У 1985 годзе загадчыкам кафедры пасля С. Кліманскага стаў дацэнт Ксенафонт Іванавіч Лецка. Асаблівых слядоў сваёй дзейнасці ў кафедральным калектыве ён, як мне здаецца, не пакінуў. Унутрана закрыты, ні з кім не сябраваў. Амаль не друкаваўся, калі не лічыць матэрыялы дакладаў на навуковых канферэнцыях па плануемай ім доктарскай. Вельмі балюча рэагаваў на любыя крытычныя заўвагі калег. Мы нават шкадавалі яго з гэтай нагоды. Калі сабраўся абараняць доктарскую дысертацыю, звярнуўся да мяне, каб стаў экспертам на перадабароне. Я папярэдзіў, што маю прынцыповую крытычную заўвагу — не лічу, што біблейская паэтыка з'яўляецца папярэдніцай літаратурнага рамантызму. У выніку адмовіўся ад маіх паслуг. Перадабарона прайшла нервова і цяжка. І гэта, па сутнасці, каштавала яму жыцця. Прынамсі, так выглядае. Не хапала яму ўмення разумецца з людзьмі. Нейкая доля віны перад ім ляжыць і на мне. Заўсёды пра гэта помню. Але помню, што жыў ён ад нас, калег, наводшыбе, і мы ставіліся да яго заўсёды карэктна.

Гэтак жа доўга, як і я, ішла праз універсітэцкае жыццё доктар філалагічных навук, прафесар Святлана Піліпаўна Мусіенка, якая чытала замежную літаратуру. Прышла яна на кафедру літаратуры ў 1960-я гады. Хутка расла як спецыяліст. Мы часта сустракаліся — то ў розных экскурсійных паездках, то ў застоллі ў М. Мельнікава, то ў яе. Была яна заўсёды кантактнай, таварыскай, але вельмі патрабавальнай да людзей. У выніку канфлітавала з калегамі. Але канфлікты звычайна не былі працяглымі: перамагала яе прыродная дабрата, зычлівасць, гатоўнасць дапамагчы іншым. Мы з ёю заўсёды былі ў добрых адносінах. І сёння прыемна бачыць пры сустрэчах яе прыязную і шчырую ўсмешку.

На кафедры беларускай літаратуры я працаваў у 1968–1990 гадах. Колькі за гэты час зведана цікавых асоб! І не толькі філолагаў. А колькі студэнтаў прайшло... Не, не міма мяне. Бо яны ж мае. Я іх вучыў на матэрыяле роднай літаратуры. Вучыў прыстойна жыць, шанаваць сваё як самае дарагое. І яны становіліся часткай мяне. Толькі што я сталёў і старэў, а яны, студэнты, былі заўсёды маладымі. На філфаку, дзе я найчасцей заходзіў у аўдыторыю, маімі навучэнцамі былі пераважна студэнткі, дзяўчаты. Гэта накладала пэўны адбітак на ўсю працу ды і ўвогуле жыццё ў інстытуце (універсітэце з 1978 г.). Перш за ўсё дысцыплінавала. Стараўся быць у найлепшай форме ва ўсім, нават у чытанні лекцый. І яшчэ — вельмі значнае. Свеціць перад табой анёльскі тварык. Глядзіць на цябе, калі вядзеш заняткі. Глядзіць сёння, заўтра, паслязаўтра. Глядзіць год, а то і два ці болей. Нават, калі толькі глядзіць, ты не можаш застацца раўнадушным. А яно, дзяўчо, яшчэ і размаўляе з табой, засмучаецца, радуецца. Бо заняткі па літаратуры — гэта не толькі маналогі выкладчыка. І ты ўжо ў нейкім таямніча-салодкім палоне. Ідзеш на лекцыю і цешышся, што вось зараз убачыш яе. Як гэта назваць — адзін толькі Бог знае. А што датычыць жонкі, то гэта іншае. Нашы з жонкай Марыяй Міхайлаўнай адносіны трымаліся на ўзаемных пачуццях. Нас заўсёды лічылі прыгожай, нават узорнай парай. Да таго ж жонка мела добры густ, карысталася паслугамі прыватнай краўчыхі. І выглядала прывабнай і моднай. Але мілы дзявочы лік, бывала, не адступаўся ад мяне. Істотна, што я адносіўся да ўсіх студэнтаў роўна, нікога стараўся не выдзяляць і, натуральна, хаваў сваю ўвагу да пэўнай асобы. Аднак студэнткі нейкім інтуітыўным чынам заўважалі гэта, і на выпускным вечары абазначалі мне месца за сталом побач з ёю.

Бывала і наадварот — я даведваўся (як правіла, постфактум), што быў аб'ектам сардэчнай прыхільнасці з боку пэўнай студэнткі. На адной з сустрэч з выпускнікамі ў мяне пытаюцца: «А ці помніце вы нашу Алу К.?» «Помню, — кажу. — Яна прыкметна старанілася мяне, і я называў яе пра сябе «дзікаватай», пры размове заўсёды апускала галаву, хавала вочы, была нешматслоўнай, нібы ў нечым правінавацілася». «Во, — кажа былая студэнтка, — гэта і зразумела: яна ж была моцна ў вас закаханая. І мы гэта ў групе ведалі. Нашы з Алай ложка ў інтэрнацкім пакоі стаялі побач, і я нярэдка прачыналася ад таго, што яна плакала. Плакала глуха, у падушку, толькі плечы ўздрыгвалі. Так яе было шкада. Гавару ёй: «Прызнайся яму, скажы. Можа, табе стане лягчэй». Але яна рашуча адмаўлялася гэта зрабіць».

На іншай сустрэчы з выпускнікамі адна з былых студэнтак нечакана заявіла: «А я кахала Аляксея Міхайлавіча. Цяпер ужо можна сказаць». Нехта за сталом прысвіснуў. Нехта рэзюмаваў: «Горка!» На яго гнеўна цыкнулі. А яна працягвала: «Ніхто пра мае пачуцці не здагадаўся. Хіба можна было пра гэта гаварыць?» Іншая неяк пры сустрэчы сказала: «Я сніла вас два гады. Пасля прайшло». Студэнты часам пісалі пра мяне як выкладчыка. Пісалі ўхвальна, з удзячнасцю. А адна ва ўніверсітэцкай шматтыражцы зазначыла: «А вочы ў яго сумныя-сумныя». Трэба ж такое прыкмеціць-прыдумаць? Міжволі згадваюцца радкі Якуба Коласа: «О добры час дзянькоў прыгожых, // Ты знік у хвалях часоў Божых»...

нарадзіўся 30 сакавіка 1931 года ў мястэчку Новы Свержань Стаўбцоўскага раёна. Літаратуразнавец, культуралаг, краязнавец. Кандыдат філалагічных навук. Прафесар. Скончыў філфак БДУ. З 1957 г. працуе ў Гродзенскім універсітэце (педінстытуце) імя Я. Купалы. Выдаў кнігі: «Наднёманскія былі» (у сааўт., 1968), «Сюжэт. Кампазіцыя. Характар» (1981), «Гісторыя беларускай літаратуры XIX — пачатку XX ст.» (у сааўт., 1981, 2-е выд. 1998), «Літаратурная Гродзеншчына. Мясціны. Людзі. Кнігі» (1996), «Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне» (2002), «Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з’явы, асобы» (2006), «Музычна-тэатральная культура Беларусі» (X–XVIII стст., 2010), «Слова і кніга Прынёмання» (2016), «Аўтографы — разам» (2018) і інш. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў (1971). Жыве ў Гродне.

